

STUDIA LITTERARIA

irodalom- és kultúratudományi folyóirat

2018/1–2

Kosztolányi Dezső

STUDIA LITTERARIA
irodalom- és kultúratudományi folyóirat
LVII. évfolyam
2018/1–2.

Szerkesztőség:
DOBOS ISTVÁN – főszerkesztő
BÉNYEI PÉTER – felelős szerkesztő
BERTA ERZSÉBET
BÓDI KATALIN
BODROGI FERENC MÁTÉ
D. TÓTH JUDIT
FAZAKAS GERGELY TAMÁS
LAPIS JÓZSEF
SZÁRAZ ORSOLYA

A lapszám szakmai szerkesztői:
BENGI LÁSZLÓ; BUCSICS KATALIN; DOBOS ISTVÁN; KOVÁCS NATÁLIA

A lapszám olvasószervezői:
ÁFRA JÁNOS; BERTA ERZSÉBET; SZÁRAZ ORSOLYA

A lapszámokban megjelent tanulmányokat a szerkesztőbizottság tagjai lektorálták.

Elérhetőség:
DE Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézet
4032 Debrecen, Egyetem tér 1.
honlap: <http://studia.lib.unideb.hu>
e-mail: studia@arts.unideb.hu
tel.: 06-52-512-900/23084

HU ISSN 0562–2867 (print)
HU ISSN 2063–1049 (online)

DE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézetének folyóirata
megjelenik félévente

Kiadta: DE BTK Magyar Irodalom- és Kultúratudományi Intézete
Debreceni Egyetemi Kiadó
www.dupress.hu
Felelős kiadó: S. Varga Pál; Karácsony Gyöngyi
Borítóterv: Marosi Edit
Tördelés: Barna Ildikó
Honlapszerkesztő: Dudás Csaba, Tóth Barna
Nyomdai munkálatok: Kapitális Kft., Debrecen, 2018.

KALMÁR ÉVA

Kosztolányi Dezső Kína-képe

Kosztolányi Kína-képét nem érdemes a tudományos sinológia szemüvegén át vizsgálni. Ha a szigorú filológiai szabályok szemszögéből vennénk górcső alá írásait és fordításait, amelyek Kínáról, a kínai emberről, a kínai szokásokról és a kínai költészetéről szólnak, sok hibát és tévedést találnánk. E hibák és tévedések olykor saját gondatlanságából származnak, máskor átvette mások tévedéseit. Úgy vélem, nem érdemes csak a hibákra vadászni, sokkal fontosabb megértenünk és áttekintenünk, hogy Kosztolányi a kínai kultúra nagy tisztelőjeként mit tanult meg, mit értett meg a kínaiak gondolkodásmódjából – mit hozott át írásaiban és versfordításaiban a magyar kultúrába.

Milyen források állnak rendelkezésre Kosztolányi Kína-képének megértéséhez? Mivel könyvtára részben megsemmisült, részben szétszóródott, nem tudhatjuk, hogy a múlt század első harmadáig magyarul vagy idegen nyelven már megjelent könyvek, cikkek, irodalmi művek közül mit olvasott (írásaiból és fordításaiból olykor következtethetünk erre), de az bizonyos, hogy a távol-keleti kultúrák, ezen belül Kína iránti érdeklődése már nagyon korán megnyilvánult. Talán Zalai Béla hatására – aki egyetemista korában baráti köréhez tartozott¹ – olvashatott frissen megjelent könyveket a Távol-Keletről és ebben az időben már hozzáférhető idegen nyelvű kínai versantológiákat. Kosztolányi Kína-képének megértéséhez legfőbb forrásaink saját Kínáról szóló művei, valamint kínai művek általa készített fordításai.

1906-ban Az Újság című lap április 29-i számában már Kínában játszódó tárcanovellát közöl.² A novella én-hőse író és újságíró, társaival együtt fogadja őt a kínai anyacsászárnő, akinek kifejti feminista elveit, melyet az uralkodónő helyesléssel fogad. A műben a pekingi Nyári Palota és a külföldi hölgyeket fogadó császárné érzéletes leírását olvashatjuk. A források után kutatva rátalálhatunk Vay Péter művére.³ Mivel a novella megírásához Kosztolányi nyilvánvalóan merített Vay könyvéből, bizonyosra vehetjük, hogy olvasta a *Kelet császárai és császárságai* című könyvet, amely viszonylag hiteles leírást ad a kínai birodalomról (valamint Japánról és Koreáról).

¹ ARANY Zsuzsanna, *Kosztolányi Dezső élete*, Bp., Osiris, 2017, 68.

² K[OSZTOLÁNYI] D[ezső], *A kínai császárné is feminista*, Az Újság, 1906. április 29., 35–37.

³ VAY Péter, *Kelet császárai és császárságai*, Bp., Franklin, 1906, 183–197. A mű hivatkozott része *Fogadtatás Khína régens császárnéja és császárjánál* címet viseli, s több részlete megegyezik a tárcanovellában írottakkal, bár Kosztolányi saját stílusában sokkal érzékletesebben írja le a császárné alakját és a fogadáson történeteket. Maga a történet nem, csak a helyszín és a szereplők hasonlóak. Hogy vajon, igazi kínai módra, a tárcanovella feminista író alakjáról asszociálnunk kell-e Vay Péter testvérhúgára, Vay Sarolta-Sándorra, abba a novella írója nem avat be bennünket.

Következő „kínai” novellája, a *Kínai ember* 1911-ben jelenik meg,⁴ melyet 1914-ben a *Kis kínaiak* című írása követ.⁵ Az első világháborút megelőző hónapokban fordítja le J. Harry Benrimo és George C. Hazelton *A sárga kabát* című kínai tárgyú színművét,⁶ melyet 1914. április 18-án mutatott be a Vígszínház.⁷ Ugyanerre az évre datálódnak a Hans Bethge német átköltései nyomán készített kínai versfordításai,⁸ melyeket felvesz a *Modern költők* antológia első, 1914-es kötetébe.⁹ A két versfordítás még csak jelzi Kosztolányi kínai költészet iránti érdeklődését, de e kevéssé jelentős „modern” költőktől hamarosan eljut a nagy klasszikusokig, mégpedig Klabund (Alfred Henschke) háborúellenes költeményeket tartalmazó antológiája, a *Tompa dobszó s a részeg gong*¹⁰ nyomán fordítja le és jelenteti meg *Háborús költők* címszó alatt a Nyugat 1915-ös karácsonyi számában Li Taj-po, Tu Fu (és egy azonosíthatatlan költő, Chen-Tue-Csi) verseit.¹¹ Majd 1917-ben ugyancsak e két költőóriástól közöl háborúellenes verseket A Nő című feminista folyóiratban.¹² E versek hamarosan kötetben is megjelennek, mégpedig a *Modern költők* 1921-es, második kiadásában.¹³

E fordításoknak, mint már megjegyeztük, Klabund átköltései (*Nachdichtungen*) a forrása, aki maga is más fordítók nyomán írta át a kínai verseket: Kosztolányi fordításai tehát a többszörös áttétel miatt aligha tükrözhetnék hűségese az eredeti verseket, de nem is ezzel a céllal készültek. Klabund maga saját háborúellenes indulatát öltözteti kínai köntösbe, s ebben, az álcázás módjában nagyon is hasonlít a kínai költészetre: a kínai költő szinte minden versében rejtőzködik, valódi énjét, valódi mondandóját elpalástolja. Kosztolányi nagyon tudatosan veszi kölcsön költőtársa kínai átköltéseit. 1929-ben, Klabund halálakor írott cikkében – amely tulajdonképpen színikritika Klabund YZX című darabjáról – így ír: „kínai köntösbe öltöztette a háború alatt írott megrázó verseit is, melyeket bátorságuk, emberies érzésük, kecses és különös színhátásuk miatt legmaradandóbb alkotásának tekinthetünk. »A tompa dobszó s a részeg

⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A kínai ember*, Világ, 1911. január 15., 1–2. (Kötetben: KOSZTOLÁNYI Dezső, *Bolondok*, Bp., Athenaeum, [1911], 83–87.)

⁵ KOSZTOLÁNYI Dezső, *A kis kínaiak*, A Hét, 1914. június 28., 416–417.

⁶ J. HARRY BENRIMO, GEORGE C. HAZELTON, *A sárga kabát: Kínai színmű három felvonásban nyugati színházak számára*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Bp., Lampel, 1914.

⁷ Lásd ARANY Zsuzsanna, *A sárga kabát*, Biográfus, 2016. 05. 15. http://biografus.blog.hu/2016/05/15/a_sarga_kabat (Letöltés ideje: 2017. december 22.)

⁸ HANS BETHGE, *Die Lyrik des Auslandes der neueren Zeit*, Leipzig, Hesse, 1907. Lásd ZÁGONYI Ervin, *Kosztolányi kínai versfordításai*, ItK, 1991/5–6, 543–578; Uő., *Kosztolányi kínai és japán versfordításainak keletkezéstörténete; a japán közvetítő szövegek jegyzéke*, ItK, 2008/4, 407–414; Idézi még: ARANY, *Kosztolányi, i. m.*, 635.

⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Külföldi antológia*, Bp., „Élet” irodalmi és nyomda Rt., 1914, 265–268.

¹⁰ KLABUND, *Dumpfe Trommel und beraushtes Gong: Nachdichtungen chinesischer Kriegsliryk*, Leipzig, Insel, [1914]. Lásd ZÁGONYI, *i. m.*, 548.

¹¹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Háborús költők*, Nyugat, 1915. december 16., 1380.

¹² KOSZTOLÁNYI Dezső, *Régi kínai költők a háborúról*, A Nő, 1917. május 10., 72.

¹³ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Modern költők: Külföldi antológia*, Bp., Révai, 1921, III, 248–249.

gong« ma is rokon hangot kelt bennünk.”¹⁴ Kosztolányi hasonlóképpen háborúellenes tiltakozásként fordítja le és jelenteti meg Li Taj-po és Tu Fu költeményeit.

Ettől kezdve szinte élete végéig folyamatosan fordított kínai verseket, bár az 1921-es *Modern költők* kötete után nyolc esztendeig nem jelentek meg kínai versfordítások. 1929 szeptemberétől azután a Pesti Hírlapban, majd a Pesti Hírlap Vasárnapjában rendszeresen közöl „kínai verseket”, az 1931. november 8-i számban megjelentekkel bezárólag e fordításokat gyűjti egybe a *Kínai és japán versek* 1931 decemberében megjelent művében.¹⁵ A kötet előszavaként közli a Pesti Hírlap Vasárnapjában korábban már folytatásokban ugyancsak publikált *Katé* című írását, amely leghosszabb összefüggő megfogalmazása a kínai kultúráról, szokásokról, gondolkodásmódról, valamint a kínai költészetről benne kialakult képnek. E tanulmány a legfontosabb közvetlen forrásunk Kosztolányi Kína-képét illetően. Ezen kívül csak rövidebb írásai állnak rendelkezésünkre: a Színházi Élet 1922. januári számában *Kína* címen közöl másfél oldalnyi esszét Földes Imre *Bálvány* című, Kínában játszódó darabjához kapcsolódóan. Költői benyomásokat rögzít Kínáról, melyek nagyrészt Claudel *Kelet megismerése* című prózaversei nyomán maradtak meg benne: „Kertjeiket kőből építik és kőábrákban gyönyörködik szemük. [...] Halottjaik guggonulnak a földben, úgy elmélkednek elmúlt életükről. [...] Selyemben járó gazdagjaik tündöklőek, koldusaik pedig a rettenet nábobjai, feketék és sebesek.”¹⁶ Furcsa idegenkedés érződik e sorokból. Kosztolányi távolról látja az ismeretlen Kínát, de amikor közelről találkozik a *kis kínáival*, az értő csodálat, elismerő együttérzés hangján ír.

Az újságíró Kosztolányi a húszas években a Bács megyei Napló *Tere-fere* rovatában, a Pesti Hírlapban, a Délmagyarországban és más lapok hasábjain közölt apró cikkeiben minduntalan felbukkannak Kínával kapcsolatos híradások. 1916. november 5-én a Délmagyarországban a kínai halottkultusról ír:

Halottak

Kínában minden nap a halottak napja. Minden eleven ember rabja a halottaknak. Ebben a vén, konzervatív országban az életet szinte megállítja a halál. A jámbor kínai állandóan sírokat látogat, tarackokat durrogat, füstöl a halottak tiszteletére, és malacot, rizset, mandolát visz nekik enni. Évezredek óta látják, hogy a halottak nem esznek – legföllebb a temetőcsőzők meg az utcagyerekek –, de azért nem tudnak eltérni az ősi szokásoktól, és a kínai nem egy embernek érzi magát, hanem láncszemnek egy hosszú-hosszú láncban, a sok száz ősapa folytatásának.¹⁷

¹⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Színházi esték*, kiad. RÉZ Pál, Bp., Szépirodalmi, 1978, II, 510. Eredeti közlés: Pesti Hírlap, 1929. március 28.

¹⁵ A datáláshoz lásd Corvina, 1931. december 6., 224.

¹⁶ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kína*, Színházi Élet, 1922. január 8–14., 1–2.

¹⁷ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Halottak*, Délmagyarország, 1916. november 5.

Ez a rövid írás szintén minden bizonnyal Paul Claudel művének (*Connaissance de l'Est*)¹⁸ olvasása után készült. Claudel *A kínai temető* című írása a fordító megjelölése nélkül az Élet című katolikus lap ugyanazon számában jelent meg 1914-ben,¹⁹ mint a *Modern költők* antológiát dicsérő, K. A. aláírással jegyzett kritika.²⁰ Lehetséges, hogy Kosztolányi fordította ezt a Claudel-szöveget, de ha nem, Claudel főművét bizonyosan ismerte, többször szinte szó szerint idéz belőle.

1924-ben a Bácsmegyei Naplóban *Tudja-e, hogy mi történik most Kínában?* címen ír (december 10-én), 1927-ben a kínai hadásatról (december 7-én), 1928-ban a Pesti Hírlap Vasárnapjában egy pekingi kivégzésről, a kínai könyvekről, a kínai titkos társaságokról tudósít, és még folytathatnánk a sort. Bár ezek nem túl jelentős írások, mindenképpen mutatják Kosztolányi folytonos érdeklődését Kína iránt.²¹ *A Kínai és japán versek* megjelenése után tovább fordítja és jelenteti meg különböző lapokban a kínai költeményeket. 1935 szeptemberéig még 118 verset tesz közzé, majd 1936-ban lefordítja Hsiung S.I. (Hszjung Si-ji), ekkor Londonban élő kínai szerző *Gyémántpatak kisasszony* című színpadi játékát,²² amelyet a londoni bemutató után óriási sikerrel játszottak Európa színpadain, majd a Broadwayre is eljutott. Magyarországon Kosztolányi fordításában műsorára tűzi a Nemzeti Színház Bajor Gizivel a címszerepben. Ezzel zárul Kosztolányi Dezső kínai fordításainak sora.

Kínáról szóló, magyarul megjelent olvasmányai sorában mindenekelőtt Heinrich Gusztáv *Egyetemes irodalomtörténetét* kell említenünk, melynek Kína és Japán fejezetét Kühnert Ferenc és Fiók Károly írták.²³ E könyv néhány oldalas összefoglalást ad a kínai irodalomról, néhány szemelvénnel is illusztrálja mondandóját. Tényszerű tévedések nincsenek benne, ugyanakkor idegenkedés és elismerés a kínai kultúra iránt és a kínaiak gondolkodásával szemben egyaránt jellemzi.

Herbert Allen Giles korának meghatározó sinológusa volt. Irodalomtörténete még ma is kézikönyvnek számít. Kosztolányi némely átültetése Giles ebben közölt fordítását veszi alapul.²⁴ Kosztolányi még a *Kátéban* is hivatkozik Gilesra (bár nem ért egyet vele). Giles *China and the Chinese* című könyve²⁵ egy előadássorozat rögzítése, amelyben alapvető tudnivalókat ír le a kínai nyelvről (Kosztolányi nyelvi példái főként

¹⁸ Paul CLAUDEL, *Connaissance de l'Est*, Paris – Vienna, Larousse, 1920 [1900]. Magyarul: Uő., *A Kelet megismerése*, ford. LACKFI János, Terebess Ázsia E-Tár. <https://terebess.hu/keletkultinfo/claudel.html> (Letöltés ideje: 2018. január 5.)

¹⁹ Paul CLAUDEL, *A kínai temető*, Élet, 1914. február 1., 143–145.

²⁰ K. A., *Kosztolányi Dezső: Modern költők*, Élet, 1914. február 1., 154–155.

²¹ Lásd *Kosztolányi Dezső napilapokban és folyóiratokban megjelent írásainak jegyzéke 1–5.*, szerk. ARANY Zsuzsanna, DOBÁS Kata, Bp., Ráció, 2008–2013, passim.

²² S.I. HSIUNG, *Gyémántpatak kisasszony*, ford. KOSZTOLÁNYI Dezső, Színházi Élet, 1936. október 18–24., színdarabmelléklet, 105–130.

²³ *Egyetemes irodalomtörténet*, szerk. HEINRICH Gusztáv, Bp., Franklin, 1903, I, 129–146.

²⁴ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Kínai és japán versek*, [Bp.], Génus-Lantos, [1931], 42; PAN Csi Yü [Pan Csie-jü], *Legyező ősszel*.

²⁵ Herbert Allen GILES, *China and the Chinese*, New York, Columbia University Press, 1902.

innen származnak); a *Kínaiak könyvtára* című fejezetben kronologikusan ismerteti a kínai műveltség legfontosabb iratait; a harmadik fejezetben (amely meglepő módon a *Democratic China* címet viseli) áttekintést ad a kormányzás szintjeiről a császártól a népi igazságkeresés lehetőségéig, leír olyan történeteket, ahol a helybéli összefogás meghátrálásra készítette az adóemelést kihirdető főhivatalnokokat; egy fejezetben kitér a kínai és a görög kultúra lehetséges kapcsolódási pontjaira; rövid leírást ad Kína vallásairól, főként a taoizmusról; az utolsó részben pedig a korabeli kínai szokásokról számol be, többek között az ősök tiszteletéről, a kínaiaknak a nyugati emberétől eltérő, olykor homlokegyenest ellenkező reagálásáról. Számba veszi az akkor még csak bontakozó reformmozgalmakat is.

A költő Paul Claudel diplomataként összesen tizennégy évet töltött Kínában. Kínáról szóló írásai éppúgy költőiek és szubjektívek, mint Kosztolányi esszéje, s a francia költőtárs is minden átmenet nélkül vált át a kínairól a japán tájak és emberek leírására. Számára is a két keleti kultúra hasonlósága, a nyugatitól való különbözősége volt az élmény.

Richard Wilhelm az 1920-as évektől kezdve Kosztolányi versfordításainak egyik legfontosabb forrása. Két könyvből fordított: a *Chinesisch-Deutsche Jahres- und Tageszeiten* évszakok szerint elrendezett versgyűjteményből, mely címével Goethe egy évszázaddal korábbi kínai költeményeit idézi (*Chinesisch-deutsche Jahres- und Tageszeiten*, 1827),²⁶ továbbá irodalomtörténetéből.²⁷ Wilhelm a korszak talán legnagyobb hatású német Kína-kutatója, pontos és hiteles leírást ad a kínai irodalom korszakairól és jelenségeiről, melyeket olykor érdekes történetekkel, anekdotákkal színezt. Kosztolányit ezek mindenképpen megragadták, innen veszi át például azt a történetet, amely szerint Meng Hao-zsan az ágy alá bújt, amikor a császár meglátogatta. Wilhelm figyel a múlt század elejétől Kínában történt új fejleményekre, olyan reformer-irodalmárok műveire, mint Hu Si vagy Liang Csi-csao, idézi Liang Shu-mint, aki a keleti és nyugati filozófiát hasonlította össze művében, tudósít az ő korában Kínában már folyó tudományos munkáról.

Angol nyelvű szerzők közül Arthur Waley és Witter Bynner műveit vehetjük számba. Waley a 20. század legelismertebb sinológusai közé tartozik, aki a távolkeleti kultúrák legjavát megismertette az angolul olvasó közönséggel.²⁸ Kosztolányi személyesen ismerte Waley-t, a versek fordításához mindkét kínai versgyűjteményét

²⁶ Lásd még KALMÁR ÉVA, *Hogyan lehet kínai verset fordítani? = „Visszhangot ver az időben”*: Hetven írás Szegedy-Maszák Mihály születésnapjára, szerk. BENGI László, HOVÁNYI Márton, JÓZAN Ildikó, Pozsony, Kalligram, 2013, 389–397.

²⁷ Richard WILHELM, *Chinesisch-Deutsche Jahres- und Tageszeiten: Lieder und Gesänge*, Jena, Diederichs, 1922; Uő., *Die Chinesische Literatur*, Wildpark-Potsdam, Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion MBH, 1930.

²⁸ Lásd New World Encyclopedia. http://www.newworldencyclopedia.org/entry/Arthur_Waley (Letöltés ideje: 2018. január 5.)

felhasználta,²⁹ s a *Százhetven kínai vers* előszavából is sokat merített a kínai költészet leírásában. Legnagyobb hatással azonban Waley Po Csü-jiről szóló írása volt rá, és az a kép, amelyet Waley a kínai költőről megrajzolt. Ennek köszönhetjük Kosztolányi szellemes és hűséges Po Csü-ji fordításait, amelyek a kínai költő alakját emlékezetessé teszik a magyar olvasó számára.

Witter Bynner, jeles amerikai költő 1929-ben megjelent, Tang-kori (618–907) verseket tartalmazó antológiáját Kosztolányi még ugyanebben az évben megkapta, és 1935-ig az összes kínai versnek majdnem a felét, 106 verset fordított belőle. Bynner 1920–21-ben utazást tett Kínában, de nem tudott kínaiul, s mint ezt a kötet előszavában ő maga megírja, Kiang Kang-hu kínai professzor prózafordításai segítségével ültette át a verseket angolra.³⁰ Úgy vélte, hogy a kínai civilizáció folytonosságának és fennmaradásának fontos oka a verselés folyamatos hagyománya. Azt jósolta, hogy a nyugati költők a jövőben iskolába járnak majd a Tang-kori költő-mesterekhez, amiként a görög aranykor mestereihez is. Fordítási elveit is részletesen leírja, tudásából és tanácsaiból Kosztolányi is merít, ezért a Bynner nyomán átültetett költemények Kosztolányi legsikeresebb fordításai közé tartoznak. A *Jade Mountain* másik bevezetőjét Kiang Kang-hu írta. Részletesen ismerteti a kínai költészet történetét a legkorábbi versektől a 14. századig. Pontos és jól érthető magyarázatot fűz a különböző korokban érvényes verstani szabályokhoz: Kosztolányi innen idézi esszéjének a kínai verstörténetre és a kínai verselés szabályaira vonatkozó részét, bár ismét csak azt, amit ő maga lényegesnek lát, ami számára, mondjuk így, alkotáslélektanilag felfogható volt.

Ismertettük tehát Kosztolányi Kína-képének legfontosabb forrásait. Számára e művek kiindulópontként szolgáltak, hogy a fordítások segítségével is saját költészetének eszköztárát gazdagíthassa.

A *Modern költők* antológiájához Kosztolányi 1914-ben előszót írt, amelyben egyértelműen leszögezte az új líra iránti elkötelezettségét. A 19. és 20. század fordulóján a megújulni vágyó modern európai avantgárd képzőművészet, irodalom, zene ihletet és inspirációt keresett távoli népek addig Nyugaton szinte ismeretlen művészetében, abban a reményben, hogy szemléletmódját megújíthatja a távol-keleti hatások által. Ebben a két évtizedben Európában sorra jelentek meg a nyugati nyelvekre fordított kínai (és japán) versantológiák: 1898-ban Herbert Allen Giles, 1899-ben Alfred Forke, 1905-ben Hans Heilmann, 1906-ban Otto Hauser, 1907-ben Hans Bethge és Richard Dehmel, 1908-ban Leopold Woitsch, 1909-ben Launcelot Cranmer-Byng jelentet meg klasszikus kínai költők versfordításainak szentelt köteteket.³¹ Ezek a válogatások gyakorta nem is a modernség szellemét sugallták, de bepillantást engedtek egy addig ismeretlen szemléletű világba, s szemléletváltásra ösztönözték az új költészet híveit.

²⁹ Arthur WALEY, *Hundred and Seventy Chinese Poems*, London, Constable, 1918; Uő., *More Translations from the Chinese*, London, George Allen & Unwin, 1919.

³⁰ Witter BYNNER, with KIANG Kang-Hu, *The Jade Mountain: A Chinese Anthology, Being Three Hundred Poems of the T'ang Dynasty*, New York, Knopf, 1929, XIV.

³¹ Bővebben lásd ZÁGONYI, *i. m.*

1908-ra datálható Gustav Mahler *Dal a földről* (Das Lied von Erde) című dalciklusa (vagy mint ő maga nevezi: szimfóniája), melynek szövegei Hans Bethge kínai átköltésein alapulnak.³²

Nemcsak versek jelentek meg, hanem prózafordítások is,³³ és sok könyv vállalkozott távol-keleti kultúrák leírására, magyarázatára: akár tudós igényességgel, akár könnyed felületességgel közelítettek a témához, mindig akadt olvasójuk. Kosztolányi is a modernség jegyében érdeklődött a távol-keleti líra iránt. Az egész világirodalmat akarta felölelni, saját szavaival a *Modern költők* antológiához írott előszavából:

Ez a könyv az új lírát szólaltatja meg. Félve írom le: majd az egész világ líráját. Hogy mi az új líra, azt inkább érezzük, mint tudjuk. [...] Az új kultúrával mind erősebben kidomborodik a líra általános emberi volta is. [...] Azt se tagadjuk, hogy ezektől a költőktől tanultunk is, egy igazságot tanultunk, hogy hűnek kell lennünk önmagunkhoz.³⁴

Igaz, hogy e szavak nem konkrétan a távol-keleti versekre vonatkoznak, hanem minden nemzet költőire, de aligha kétséges, hogy később, amikor fordításai között a kínai és japán költők fontos helyet foglaltak el, azok is épp úgy „csatasorba állottak az új lélekért”.

A *Kínai és japán versek* első kiadásához csatolt *Káté* című ötrészes esszé a hagyományos kínai világról szól: egy távoli, idegen, de megismerésre mindenképp érdemes kultúráról. Csapongó költői képekben írja le azt, ami különféle olvasmányokban impresszióként benne megmaradt. Aprólékos filológiai munkával ki lehetne deríteni Kosztolányi írásának minden konkrét adatáról, hogy honnét származik, de azt gondolom, nem érdemes. Mégpedig azért nem, mert ahol a forrásra rátalál az ember, csak egy-egy adat, vagy egy-egy mondat származik onnan, Kosztolányi egyik forrásnak sem követi az egész gondolatmenetét. Fontosabb számára az a kép, amelyet az olvasmányokból és magukból a lefordított versekből a maga számára kialakított, mint a konkrét tudnivalók a kínai kultúra jegyeiről, történeti kronológiájáról, bölcseinek iskoláiról, a kínaiak szokásrendszeréről, rítusainak értelméről stb.

³² Hans BETHGE, *Die chinesische Flöte: Nachdichtungen chinesischer Lyrik*, Leipzig, Insel, 1907; Uő., *Lieder nach dem chinesischen zur Symphonie Das Lied von der Erde von Gustav Mahler*, Berlin, Gyldendal'scher, 1923. A *Dal a földről* sikerével magyarázható, hogy a dalszövegek eredeti versei után kutatva sokan foglalkozni kezdtek a kínai költészettel. Annyi átköltésen át természetesen már nem nagyon lehetett ráismerni az eredeti kínai költeményekre. Bethge átköltéseinek alapja pedig D'Hervey de Saint-Denys francia fordítása, amely eredetiből készült prózai szövegeket tartalmaz. A francia fordításokat Hans Heilmann ültette át németre, majd Bethge ezekből írt más verseket, mintegy parafrázisokat. Mahler e versek közül választott ki hét költeményt, s még ő is átírta a zene igényei szerint a szövegeket.

³³ Herbert Allen GILES, *Gems of Chinese Literature: Prose*, Shanghai, Kelly and Walsh, 1923.

³⁴ KOSZTOLÁNYI, *Modern költők*, 1914, i. m., I–II.

Olvasott tudós könyveket (bizonyosan tudjuk, hogy ismerte Richard Wilhelm kínai irodalomtörténetét,³⁵ Giles kínai kultúráról szóló könyvét és irodalomtörténetét³⁶); ha akarta volna, ezekből szorgalmas diák módjára megtanulhatta volna a kínai történelmet, a költészet történetét is, vagy a kínai világszemlélet alapjául szolgáló filozófiát, vagy azt is, hogy miben különböznek egymástól a kínaiak által követett vallások, de számára mindabból, amit olvasott, nem a részletek aprólékossága volt a fontos, hanem az a prózai írásaiban is megnyilvánuló költői szemléletmód, amit a tudós magyarázatokból levont a maga számára.

A *Káté* első fejezetében (*A halál pitvarában*) írottaknak részben Paul Claudel a forrása.³⁷ Az „egyedtől egyig széljárta, verőfényes hegyoldalban” fekvő kínai temető képe bizonyosan Claudeltől származik, hiszen nála a „halottak fönn a szabadban a legjobb helyen kitarják lakásukat a napfénynek és a messzeségnek”.³⁸ Kosztolányinak azokból az írásokból, amelyeket olvasott, bizonyos kuriózumok – talán úgy is mondhatjuk, hogy költői részletek – ragadtak meg az emlékezetében, s költői képekben adja vissza, amit egy-egy momentumról gondol: „Májusban van a halottak ünnepe, amikor a fák roskadoznak a fehér virágoktól. Gyászuk színe a fehér, a tisztaság, az egyszerűség, a beíratlan papírlap, a rejtély és a korlátlan lehetőségek színe”. Vagy: „csillaguk az a nyugodt korong, amely oly zöld fényt áraszt, mint teájuk”. „Előkelő uraik tíz centiméterre is meg-növesztették a kisujjuk körmét s ezt hosszú ezüst kupakkal védelmezték az eltörés ellen.”³⁹ Megannyi költői kép, része annak a vízióknak, amelyet az összeszedett tudásból kialakított magának, s azok számára, akik az ő könyvében találkoznak először a kínai kultúrával, minden bizonnyal többet mond, mint megannyi tudós tényfelsorolás. De ez „lebegő” tudás. Olykor egyszerűen téved: „Sárga Tavasznak nevezik a halált” – írja, mert félreérti az angol szöveget, ahonnan ezt az információt vette: a „yellow spring”, vagyis „sárga forrás” a kínai holtak birodalma.⁴⁰ Azután ragaszkodik e tévedéshez, s versfordításában is megismétli: „Reggel kocsiztam, s így értem haza / Föd a halálnak Sárga Tavasza”.⁴¹

A kínai vallások természetéről írott sorai (*Szertartás és lélek*) sok, különböző forrásból összeszedett morzsa, melyben más-más leírások egymással össze nem illő megállapításai kerültek egymás mellé. A „taoizmussal elegy buddhizmus” a kínai népvallás, de semmiképp sem igaz, hogy e vallásnak „láthatatlan és megfoghatatlan egyetlen istene van”; Konfuciusz és Lao-ce, a két kínai bölcs, akiket Kosztolányi egymás mellett idéz, nem azonos rendszerben gondolkodtak és szóltak a világról

³⁵ WILHELM, *Die Chinesische Literatur*, i. m.

³⁶ Herbert Allen GILES, *Chinese Poetry in English Verse*, London – Shanghai, Bernard Quaritch – Kelly and Walsh, 1898; Uő., *China and the Chinese*, i. m.

³⁷ CLAUDEL, *A kínai temető*, i. m.

³⁸ Uő., 144.

³⁹ KOSZTOLÁNYI Dezső, *Káté = Kínai és japán versek*, i. m., 7–20.

⁴⁰ Lásd CSIBRA Zsuzsanna, *Tenyérnyi selymen végtelen tér: Kínai költők magyar fordításokban*, Bp., Argumentum, 2006, 90–91.

⁴¹ Miu HSI, *Halottvivők éneke = Kínai és japán versek*, i. m., 48. (Waley fordításában: „In the evening I lodged beneath the Yellow Springs”)

valamikor a Kr. e. 6. század táján, sok évszázaddal később pedig, a Kr. u. 10. században, amikor a „megannyi szellemet és kisistent” tisztelő népvallásba olvadtak tanaik, már nem voltak azonosak a hajdani bölcsék írásban rögzített tanításaival. Talán e meg nem értésből fakad, hogy Kosztolányi álmodozónak gondolja a régi kínaiakat, akik a költészet örömeinek éltek. „Csak a megoldhatatlan, igazán végzetes kérdések foglalkoztatják őket: az élet múlása, az elválás, a barátság, az öregedés, a halál, a gyermeki és szülői szeretet s a természet”⁴² – foglalja össze a kínai szemléletmód lényegét, ahogyan olvasmányjaiból és az általa fordított költeményekből benne megmaradt. Az ő számára minden bizonnyal a költészet a legfontosabb a Mennyei Birodalomban, s a költészetből vonja le következtetéseit a kínai életmódra, a kínaiak álmodozó természetére, természetszeretetére, erkölcsi világméretére vonatkozóan.

Lényeglátó módon ír arról, hogy mit tartanak a kínaiak az ember szerepéről a világban. Pontosan érti azt is, hogy a kínai költészet megannyi szigorú szabálya (melyeket nagyrészt Arthur Waley és Kiang Kang-hu nyomán ír le), a hangtani és alaktani megkötések verstanai béklyója arra szolgál, hogy

a költő a formai bilincsektől megszibbadjon [...] s ebben a bővült állapotban, ebben a csalfintán előidéztet révületben elfelejtse tárgyát, ne is gondolhasson rá, s a szavakra, melyek a pattanásig feszült rámából egyszerre kilendülnek, s akkor az egész élet örökkévaló jelképévé változhatnak.⁴³

Amit a kínai költészetéről mond, az számára szintén szubjektív élmény. Olyannyira, hogy a kínai költői alkotásmód leírása után minden átmenet nélkül japán példákat idéz, majd visszavált a kínaira:

A kínai költészet lelkisége, szellemisége, emberisége utolérhetetlen magasságban áll minden nép költészete fölött. Ez a nép, amely erkölcsében a szertartás udvariasságát tette kötelezővé, a költészetben a teljes formát emelte teljes tartalommal.⁴⁴

A fenti két idézet pontosan leírja a kínai kultúrának azt az igen lényeges vonását, amely minden tevékenységben a formák pontos megtartását, szolgálai hű másolását követeli meg, éppen azért, hogy a kidolgozott és szép rendbe illeszkedő formák között az, aki elődeinél lényegesebbet vagy újabbat tud mondani, az ősök és a hagyományok megsértése nélkül fejezhessen ki magát. Valamiképp ez fordítva is igaz: ha valaki a béklyózó formák közül lázadó módon kilépne, szinte maga sem veszi észre, hogy amit mond, csak a hagyományos formák által tudja felmutatni.

⁴² Kosztolányi Dezső, *Ihlet és teremtés = Kínai és japán versek, i. m.*, 18.

⁴³ *Uo.*

⁴⁴ *Uo.*

Kosztolányit mindenekelőtt az ragadta meg a kínaiak gondolkodásmódjában, hogy a kínai ember saját magát csak láncszemnek tekinti egy óriási láncban, a múltat és jelent összekötő nemzedékek sorában. S e szemlélettel szemben a nyugati személyiségkultuszt nagyzási hóbortnak érzékeli. Olyan sajátossága ez a kínai világszemléletnek, amely ma is érvényes, bár ma más jelenségekre értjük ezt, mint közel száz évvel ezelőtt: a modern világ éppen ezen a ponton avatkozik bele a régi hagyományok Kínájának Kosztolányi által meglehetősen idealizált módon leírt szemléletébe.

A fordítások azonban összetettebb képet mutatnak. A *Kínai és japán versek* kötetébe még szinte csak olyan költemények kerültek bele, amelyek megfelelnek a *Kátéban* megrajzolt képnek. Nem vette fel az 1915-ben a Nyugatban és 1917-ben A Nőben közölt háborús verseket sem. De az 1931 novembere után közzétett mintegy 118 vers között sokkal kevesebb az idilli hangulatú. Li Sang-jin és Tu Fu keserű hangú költeményeiben már nemcsak az „élet múlása, az elválás, a barátság, az öregedés, a halál, a gyermeki és szülői szeretet s a természet” jelenik meg,⁴⁵ hanem súlyos kérdésekkel viaskodó költők alakja is felsejlik. A Po Csü-ji költeményeiből adott gazdag válogatás pedig a hagyományos formák közé sehogyan sem illeszkedő kínai költő alakját rajzolja meg: a gunyoros, saját műveivel hivalkodó, a betegséget kigúnyoló, az öregedéssel megbékélt ember jelenik meg e versekben. Kosztolányi minden bizonnyal Waley látásmódját veszi kölcsön, aki két fordításkötetében összesen százötven Po Csü-ji verset ültetett át angolra, s aki a Po Csü-ji életét ismertető esszéje végén azt írja, hogy nem szeretné külön jellemezni a költő alakját, mert azt a verseiből bárki elképzelheti magának.

Bár Kosztolányi mindvégig az új költészet elkötelezettje, kínai versfordításai a klasszikus kínai költészetet tárják elénk. Itt szeretnénk megjegyezni, hogy a 219 kínai versnek, melyeket különböző angol és német átköltések nyomán lefordított, szinte valamennyinek sikerült az eredeti kínai változatát is megtalálnunk. A fordítások nem állnak olyan távol az eredetitől (amelyeket Kosztolányi nem ismert), mint gondolhatnánk. A kínai kultúráról szóló gazdag ismeretei segítettek, hogy beleképzelje magát évszázadokkal korábban élt költőtársai világába. Konkrét ismeretei viszont hiányosak voltak, amiből olykor félreértések adódnak: modernebb költőt képzel el, mint a régimúlt kínai embere lehetett. A fordítások által sok formai játékkal, pazar rímekkel és alliterációkkal, olykor az eredetinél (tudniillik a közvetítő nyelvi változatnál) külön képekkel és asszociációkkal mégis a modern költészet útjait egyengette.

De a modernizálódó Kínáról nem vett tudomást, még az újságíróként közreadott apró hírekben is főként csak a kuriózumokra figyelt fel. Pedig ebben az időszakban Kínában éppen felborul az a világ, amely Kosztolányi írásaiból (és mindazon költőkéből s Kína-tudósokéból, akiknek munkáiból merített) kibontakozott. 1912-ben megdöntik a kétezer éves császárságot. Nyugatra tekintő modernizálódási törekvések indulnak. A kínai értelmiség Európára tekint, a kínai költők sutba dobják a klasszikus

⁴⁵ *Uo.*, 17.

formákat, és új költészetet próbálnak teremteni. A modern irodalom éppen a hagyományokhoz való új viszony tükrében próbálja meghatározni magát. Nemcsak Kosztolányi idillikus Kína-képe nem érvényes már a maga korában sem, hanem ma már az a sokkal árnyaltabb és sokkal konkrétabb Kína-kép sem, amely az 1930-as évek sinológiai munkáiban megjelent. Ma tudományban és technikában, valamint az egyre változó városi életformában a Nyugatot utolérni, sőt túlszárnyalni képes Kína áll előttünk. A kultúrában azonban bonyolultabb a kép. A modern kínai irodalom és művészet (képzőművészet és filmművészet) a világ szinte valamennyi modern művészeti irányzatában jelen van. Számptalan irodalmi mű és esszé próbálja tisztázni a hagyományos műfajokhoz és látásmódhoz való viszonyt. Ma már szinte egyáltalán nem írnak klasszikus nyelven és klasszikus stílusban verset a kínai költők, de az irodalom értéke és szerepe a mai társadalomban sokkal kevésbé fontos, mint volt a klasszikus korban, a hagyományokhoz ragaszkodó Kínában. Ma a kínai filológusok igyekeznek számba venni, megérteni és kritikailag feldolgozni azon külföldi szerzők műveit, akik korábban Kína iránt érdeklődtek, Kínáról írtak vagy kínai szépirodalmat fordítottak valamely nyugati nyelvre. Gondosan elemzik a Kínáról szóló írásokat, kimutatják a számukra bántó hibákat, de az értékelés nem elsősorban a hibajegyzéken alapul. Értékelik minden írástudó tevékenységét, aki művével hozzájárult ahhoz, hogy Kínát a világ megismerhesse.

A műfordítás fogalma is nagyot változott a múlt század első harmada óta. A Kosztolányi forrásaiként felsorolt versfordítások között többszörös átköltésekkel is találkozunk. Még Illyés Gyula is franciából fordított kínai verseket, még Weöres Sándor is közvetítő nyelvből vagy nyersfordításból dolgozott. A fordításelméleti irodalom ma már nem tekinti műfordításnak a nem eredetiből készült átültetéseket, sokkal szigorúbb mércének kell megfelelni a költőnek, aki verset vagy akár prózát akar fordítani. Ezért a kínai filológusok Kosztolányi kínai verseit nem fordításelméleti szempontból vagy filológiai hűség szempontjából veszik számba, hanem éppen azért, mert a kínai kultúráról kialakuló képzeteket gazdagították Magyarországon. Bár akadna kínaiul tudó költő, aki Kosztolányi tehetségével tudná megszólaltatni magyarul a klasszikus és modern kínai költészetet!

ÉVA KALMÁR

Kosztolányi's Reflections on China

Hungarian poet and writer Dezső Kosztolányi edited and translated the first anthology of Chinese classical poetry in the 20th century, entitled *Chinese and Japanese Poems*, which was published at the end of 1931. But his interest in Chinese culture can be traced back to much earlier, to the first decade of the 20th century. This article takes into consideration all of Kosztolányi's prose writings, articles and translations related to China, Chinese poetry and also the sources of his knowledge about China,

published in Hungarian and in English, German and French, such as the books of H. A. Giles, Arthur Waley, Richard Wilhelms, Paul Claudel and others. The paper also analyzes the role of anthologies of Chinese poetry in foreign languages that Kosztolányi consulted for his translations into Hungarian. In his writings, he depicted a somewhat idealistic picture of Chinese culture, and in spite of some occasional errors, he was successful in describing some important characteristics of Chinese life of the past, and his writings and translations have had a great influence in Hungary.